

TÜRK-ALMAN PROPAGANDASI KARŞISINDA ARAP BÜROSU'NUN KURULUŞU

Ü. Gülsüm POLAT*

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne Almanya yanında girmesiyle başlatılan propaganda ve istihbarat faaliyetleri karşısında İngiltere'nin aldığı tedbirlerden birisi olan Kahire'deki Arap Bürosu'nun kuruluş çalışmaları üzerinde durulacaktır. Büronun tüm çalışmalarından ziyade kuruluşundan hemen evvel İngiliz hâkimiyet bölgesindeki Türk-Alman faaliyetleri karşısında bu büronun hangi amaçlarla kurulduğu açıklanacaktır. Özellikle dini hislerin uyandırılması amacıyla ilan edilen cihadın İngiltere tarafından ne şekilde algılandığı üzerinde durularak, büronun kurulmasından evvel genel havanın ne yönde olduğu değerlendirilecek ve büronun kuruluşuna varan gelişmeler üzerinde durulacaktır. Bunun yanında Arap Büro'nun kuruluşuyla ilgili çalışmaların karşısında İngiliz yerleşik nizamının kaygıları ve düşünce farklılıkları vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Bürosu, Osmanlı Devleti, İngiltere, Birinci Dünya Harbi, Propaganda.

ESTABLISHMENT OF ARAB BUREAU AGAINST TURKISH-GERMAN PROPAGANDA

ABSTRACT

The actions held for establishment of the Arab Bureau in Cairo which is one of measures taken by the England against propaganda and intelligence activities commenced along with participation of the Ottoman Empire in the First World War on the side of Germany will be emphasized in this study. Besides the all actions of the Bureau, aims of its establishment against the Turkish – German activities in the English authority area shortly before its establishment will be clarified. In particular, how The Holy War announced to raise religious senses was perceived by England will be emphasized and the

---

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

tendency of public opinion before the Bureau's establishment will be evaluated. Furthermore, the developments concluding establishment of the Arab Bureau will be emphasized. In addition to these, worries and thought diversities of English fundamental regime against the actions concerned with establishment of the Bureau will also be emphasized.

Key Words: The Arab Bureau, The Ottoman Empire, England, the First World War, Propaganda.

Giriş

İngiltere için başta Hindistan olmak üzere sahip olduğu Doğu kolonileri zengin kaynakları ve Pazar değeri açısından paha biçilemez değere sahipti. İngiltere'nin bu bölgede sahip olduğu üstünlük uzun askeri ve diplomatik çabalar neticesinde elde edilmişti. Hindistan ve Mısır İngiltere'nin Doğu'da iki önemli köşe başı ve muhtemel bir savaşta mutlak surette korunması gerekli alanlardı. Zira İngiltere için uzun askeri ve diplomatik çabalar ile yıllar içerisinde elde edilen siyasi faydaların ve ekonomik çıkarların Birinci Dünya Harbi'nin kaderine bağlı olarak kaybedilmesi mümkündü. Bölgedeki İngiliz hakimiyetini korumak için İngiliz görevlileri sıkı bir istihbarat ağına sahip olursa da özellikle Arap coğrafyasını içine alan Mısır'daki İngiliz yönetimi ile Hindistan'daki İngiliz Genel Valiliği arasında sistemli bir işbirliği yapılamamaktaydı. Öyle ki, bu iki önemli merkez arasında genelde direk yazışma yapılmadığı ilgili meselelerin Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla bu iki merkez arasında iletildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiserliği bölgeye dair aldığı duyuruları ve tespitleri Dışişleri Bakanlığı ile paylaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruduğu ancak özellikle 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile imzalanan ittifak anlaşmasının da etkisiyle İngiliz hakimiyetini zayıflatmak için faaliyet gösterdiği günlerde buna dair duyurular Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla Hindistan Hükümeti'ne bildirilmekteydi. Mısır Yüksek Komiseri Vekili Cheetham daha Ağustos ayında yazdığı bir yazı da “*yaklaşık 60 kadar Türk subayının*” Mısır'dan Yemen'e gitmek üzere geçtiklerini diğer

taraftan diğer İslam bölgelerinde aynı askeri hareketliliğin görüldüğünü yazmaktadır¹. Yine Cheetham bir gün sonraki raporunda kılık değiştirmiş vaziyette Türk subaylarının Mısır ve Mısır üzerinden Hindistan'a geçtiklerini ve şimdilik (Osmanlı Devleti henüz tarafsız olmasından ötürü) durdurulmalarının imkansız olduğunu bildirmektedir². Bu örnekler hem Türk propaganda faaliyetlerinin İngiltere için endişe verici boyutunu göstermekte hem de Mısır ile Hindistan arasındaki iletişimin kopukluğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. İngiltere adına endişe verici gidişat özellikle savaşın başlangıcında Hindistan için yüksek bir risk durumundaydı. Hindistan'da alınan duyular Panislamik propaganda ve Türk subayların hareketleri üzerine yoğunlaşmaktaydı. İstanbul'dan hareket eden ve Hindistan'da bir Panislamik hareketi canlandırmakla görevli olan bazı Türk subaylarının şekilsel özellikleri yaşları ve güzergahları tespit edilmişti. Bu durum Londra-Mısır-Hindistan arasında bir seri yazışmanın yapılmasına neden olmuştu³. Bu faaliyetlerin yöneltildiği alan Hindistan ve Mısır ile sınırlı değildi. Afrika'nın özellikle kuzeyi, İran, Arap Yarımadası'nda buna benzer faaliyetler göze çarpmaktadır. İngiliz belgelerinde Türk subaylarının ve görevlilerinin Kuzey Afrika'nın önemli liderlerinden Şeyh Sunusi ile işbirliği yapmak ve İngiliz birliklerine zarar vermek için görüşmeler yapmak üzere hareket ettiklerine dair duyular dikkat çekmekteydi⁴. İran'da da daha tarafsız İstanbul ile bağlantılı hareketlilik bir hayli yoğundu. İran'a gönderilen bazı ajanların İstanbul'dan hareket tarihinin Osmanlı

---

¹ **The National Archives**, Kew-Londra/İngiltere, (Bundan sonra TNA), Foreign Office (Bundan sonra FO), 371/1970, 44192/114, 28 Ağustos 1914, Cheetham'dan [Kahire Yüksek Komiser Vekili] Edward Grey'e [Dışişleri Bakanı].

² **TNA**, FO, 371/1970, 44594/117, 30 Ağustos 1914, Cheetham'dan Dışişleri Bakanlığı'na. Cheetham'ın tespiti Hindistan'a bildirilmiştir. Buna karşılık Hindistan Genel Valiliği verilen bilgilere ilaveten Hindistan'da propaganda yaptığı düşünülen aralarında "Sebillürreğad Gazetesinden Tefvik Bey"inde bulunduğu Türk ve Arap görevliler hakkında bir yazı yazıyordu; **TNA**, FO, 371/1970, 56712, 7 Ekim 1914; Genel Vali'den [Viceroy-Lord Hardinge] London Office'e.

³ **TNA**, FO, 371/1970, 45502/124, 2 Eylül 1914, Cheetham'dan Dışişleri Bakanlığı'na. Örneğin bu istihbarat Mısır tarafından alınmış ancak Hindistan'a yazılması için Dışişleri Bakanlığı'na yazılmıştı. Direk olarak Mısır ile Hindistan yetkililer arasında olmayan paylaşım bu belgede dikkat çekmektedir.

⁴ **TNA**, FO, 371/1970, 44770/119, 30 Ağustos 1914, Cheetham'dan Edward Grey'e.

Devleti'nin tarafsız olduğu Eylül ayı anlaşılmaktadır⁵. Diğer taraftan Arap Yarımadası'nın ileri gelen Arap şeyhleri ile görüşmeler daha resmen savaşa girilmemesine rağmen sürdürülüyordu. Buna karşılık İngiliz yetkililer bölgenin ileri gelen Arap liderlerini İngiltere yanında tutmak ve zemin hazırlandığında bir isyanı gerçekleştirmek için her türlü hazırlıklarını yapıyorlardı. Buna dair pek çok yazışma belgeler arasında göze çarpmaktadır⁶.

Bu propaganda ve istihbarat faaliyetleri henüz tarafsız devlet konumundaki Osmanlı Devleti'nin kısa zaman sonra savaşa İtilaf Devletleri karşısında Almanya yanında yer alacağını gösteriyordu.

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi ve Cihad İlanının Arap Bürosu'nun Kuruluşuna Tesiri

İtilaf güçlerince tarafsız kalması için büyük çaba harcanmasına rağmen Almanya yanında savaşa girme kararı alan Osmanlı Devleti, savaşa fiili olarak katılmasının ardından savaşı yönlendirme noktasında daha evvel denemediği bir tedbir almış ve “*cihad-ı ekber*” ilan etmişti⁷. Bu çerçevede aralarında İbni Suud ve İbni Reşid gibi Arap Yarımadası'nın önemli liderlerinin olduğu geniş bir coğrafyaya cihad beyannamesi resmi ellerden gönderilmeye başlanmıştı⁸. Savaşın kaderini değiştirmesi umulan bu beyannamenin ilan edilmesi ile Türk basınında geniş yer bulması, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde cihada halkın büyük bir coşkuyla cevap verdiğiine dair duyumların gazete sü-

⁵ Sadık Sarısan, “Birinci Dünya Savaşında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-1 Mahsus Belgeleri”, **OTAM**, Sayı: 7, Yıl: 1996, s. 209.

⁶ **TNA**, FO, 371/2139, 46490, 5 Eylül 1914, Genel Vali'den Dışişleri Başkanlığı'na. (Raporda muhtemel bir savaşta hangi Arap şeyhleri ile nasıl bağlantı kurulabileceği anlatılmaktadır). Osmanlı- Arap- İngiliz ilişkilerinin bu dönemini de içine alan ayrıntılar için bkz: Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908- 1918)**, (Çev: Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1998.

⁷ İlan edilen cihadı ve etrafında dönen gelişmeler hakkında bkz: Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C: III, Kısım I, TTK Yay, Ankara 1991, s. 317-333.

⁸ Bütün Müslümanların halifenin sancağı altında birleşmesi çağrısı Basra ve Bağdat Vilayetleri aracılığıyla İbni Suud'a tebliğ ediliyordu; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, (Bundan sonra BOA), DH. ŞFR., 47/14, 26 Zilhicce 1332 (15 Kasım 1914). İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı ilan edilen bu beyanname ile kendisinin de hazırlıklı olması İbn-i Suud'a Dördüncü Ordu Kumandanlığı kanalıyla hatırlatılıyordu; **BOA**, DH.ŞFR., 47/455, 24 Muharrem 1333 (12 Aralık 1914).

tunlarında yer alması⁹, cihadın muhtemel etkileri konusunda Türk liderlere umut vermekteyken başta İngiltere olmak üzere İtilaf kuvvetlerinin duyduğu endişeyi arttırmaktaydı. Zaten Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatı üzerine kaygıları özellikle Balkan Savaşları ve Trablusgarp Harbi döneminde artmıştı¹⁰. Muhtemel bir savaşta Osmanlı Devleti'nin İngiltere karşısında yer alması İngiltere'nin bu en önemli kolonisindeki varlığını tehdit edebilecek bir başkaldırıya sebep olabilecek düzeydeydi. Açıkçası ilan edilen cihad beyannamesinin temelinde de bu kaygının harekete geçirilerek İngiltere aleyhine kullanılması bulunuyordu. Türk basınında çıkan haberlere bakılırsa uzun zamandan beri beklenen zamanın gelip çatıldığını söyleyen halk, gönüllü olarak harbe gitmek istiyordu¹¹. Basında cihadın Anadolu'daki tesirinden söz edilirken bunun yanında İran, Mısır, Sudan, Hicaz, Fas, Tunus, Cezayir, Afganistan gibi geniş bir coğrafyada da yankılandığına dair bazı işaretlere yer veriliyordu¹².

Buna karşılık İngiliz basını da karşı propaganda söylemlerini sonuna kadar kullanıyordu. İngiliz basınında yer verilen haberlerde ilan edilen cihadın meşruiyeti çürütülmeye çalışılıyordu¹³. Öyle ki bu işin

⁹ “*Cihad-ı Ekber Yolunda*”, **İkdam**, 7 Teşrin-i sani 1330 (3 Aralık 1914), Bolu'da Hükümet Konağı önünde on bini aşkın Müslüman bu çağrıyı dinlemişti, Kayseri'de de halkın ilgisinin oldukça geniş olduğu anlatılıyordu. Malen ve bedenen bu çağrıya cevap vermenin farz-ı ayn olduğu halka duyuruluyordu.

¹⁰ Azmi Özcan, **Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay, İstanbul 1992, s. 200-217.

¹¹ “*Cihad-ı Ekber ve Tesirâtı*”, **Tanin**, 20 Teşrin-i sani 1914.

¹² Fas'da ihtilalin genişlediği haberleri sık sık basında yer alıyordu; “*Fas İhtilali; Gittikçe Tevsi Ediliyor*”, **İkdam**, 17 Teşrin-i sani 1330 (30 Kasım 1914), “*Tunus'ta Cihad Beyannamesi*”, **İkdam**, 18 Teşrin-i sani 1330 (1 Aralık 1914), “*Fas'da Cihad*”, **Tanin**, 26 Teşrin-i sani 1330 (9 Aralık 1914), “*Fas'da Asar-ı Cihad*”, “*Afganistan ve Hindistan*”, **İkdam**, 20 Teşrin-i sani 1330 (3 Aralık 1914), “*Emin Muhammed Said ve Dürzî Kahramanlar*”, **İkdam**, 22 Kanun-ı evvel 1330 (2 Ocak 1915), “*Mekke-i Mükerrreme'de*”, **İkdam**, 27 Kanun-ı evvel 1330 (9 Ocak 1915); Cihad ilanını duyurarak toplanıp gelen kabile reislerini Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın topladığı belirtiliyordu.

¹³ “*Indian Moslem Loyalty, The Action of Turkey Denounced, Not A Religious War*”, **The Times**, 4 Kasım 1914; Haberin ayrıntılarında Bombay, Madras, Calcuta'da yapılan röportajlardan kısımlara yer veriliyordu. Müslümanların Osmanlı Devleti'nin devasa savaşa girmesini istemedikleri buna rağmen Osmanlı'nın Alman entrikalarının da etkisiyle savaşa girdiğine ancak onların bu savaşın dini bir savaş olduğuna inanmadıklarına değiniliyordu. Hatta Bombay'ın ileri gelen Müslümanlarının yaptıkları toplantıda halifenin parlamenter Hükümet sisteminde zayıflatıldığını, zaten bu savaşın da kutsal bir savaş olmadığını beyan ettikleri belirtiliyordu.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne bir dayatması olduğu yönünde¹⁴ yapılan propaganda yanında birçok gazetede cihad ilanına dair haberlere ve resimlere rastlamak mümkündür. Bu iki farklı durum bir tezat gibi görünmekle birlikte aslında ilan edilen cihadın ne denli önemsendiğini de gösteriyordu¹⁵. Hatta Amerikan basımında Şeyhülislam ve Enver Paşa tarafından imzalanmış¹⁶ bu beyannamelerin Şangay'da gizli bölmelerde bulunması haber değerine sahipti¹⁷.

Basının bir propaganda aracına dönüştüğü bu süreçte ilan edilen cihadın etkisini arttırmak ve her fırsatta İngiltere'ye mümkün olan zararı vermek için daha savaşa resmen girişten evvel yola çıkarılan Türk casuslarının sayıları giderek arttırılmıştır. İstanbul'dan yola çıkan gayri nizami harp uzmanı casusların İslam nüfusunun yaşadığı coğrafyada yerel halkı muharip güçlere karşı savaşa çağıracağı, çeteler teşkil ederek düzenli İngiliz, Fransız yahut Rus birliklerine mümkün olduğunca zayıat verdirmeyi deneyeceği anlaşılıyordu¹⁸. Bu yöntem Trablusgarp Harbi'nde daha sonra Harbiye Nazırı olacak olan Enver Paşa'nın ve ilerleyen zamanlarda Milli Mücadele'nin li-

¹⁴ "As The Germans See It, The Turks Summons to A 'Holy War', *Great Hopes in Germany*", **The Manchester Guardian**, 24 Kasım 1914.

¹⁵ "How Turkey Proclaimed A Holy War", **The Manchester Guardian**, 12 Aralık 1914; habere ait iki resimden ilkinde cihadın ilanı esnasında toplanan kalabalık resmediliyor, diğeri beyannamenin halka okunuşundan bir sahne veriliyordu.

¹⁶ Sözü edilen beyannameler cihad-ı ekber ilanından sonra ilan edilen Enver Paşa imzalı Başkumandanlık Vekaleti Beyannamesi olmalıdır. Bu beyannamede "Zincirler altında inleyen üç yüz milyon İslam ve eski vatandaşı"nın özgürlüğü için girişilen harekete dikkat çekiliyor ve "Padişahım Çok Yaşa" sözleriyle son buluyordu. Metin Hülagü, **Pan-İslâmîst Faaliyetler**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1994, s. 48.

¹⁷ "German Plot Against India", **The New York Times**, 25 Kasım 1915.

¹⁸ Savaşla birlikte harekete geçen bazı propagandistlerin varlığıyla ilgili Askeri Tarih Arşivi belgeleri temel alınarak yapılmış çalışmalar vardır; Sarsaman, **a.g.m.**, İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi; -Rauf Bey Müfrezesi", **OTAM**, Sayı: 3, Yıl 1992, (ss. 247- 284), Sadık Sarsaman, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", **AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 16, Yıl 1995 (ss. 501-513). 5 Kasım 1914'de Zeki Paşa Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği bir telgrafta memuriyet-i hafiyeye ile Mısır'a gidecek olan Yafa mıntikasına meşihattan gerekli iznin verilmesi isteniyordu. Belgenin derkenarında pek mahrem kaydıyla genel evrak memuru Binbaşı Hayri Bey'in Başkumandanlığa elden getirdiği belirtiliyordu. **Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi**, (Bundan sonra ATASE), K: 245, D: 1016, F:4. Başkumandanlıktan verilen cevapta bu iznin verildiği belirtiliyordu; ATASE, K: 245, D: 1016, F:4, B:1.

derliğini üstlenecek olan Mustafa Kemal Paşa'nın da içinde olduğu subaylar tarafından kullanılmıştı¹⁹. Bunun yanı sıra Osmanlı merkezi idaresi, propaganda yöntemlerini belirlerken yerel gizli örgütlerle işbirliği yapmakta ve onların görüşlerini dikkate almaktaydı²⁰. Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girişinden ve cihad ilanından sonra bu fetvayı yaymak için harekete geçen Türk görevlilerin varlığı İngiliz yönetim birimlerince çeşitli şekillerde haber alınıyor ve bu durum tedirginliği giderek arttırıyordu²¹.

Kısacası savaşın başlamasından evvel başta İngiliz hakimiyet sahası olmak üzere Müslüman ahali üzerinde yürütülen propaganda Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girmesiyle ilan edilen “*cihad-ı ekber*” ile oldukça zorlayıcı bir propaganda yöntemine dönüşmüştü. Bu durum İngiliz yöneticilerinin karşı propaganda yöntemlerini geliştirmeleri için önemli gerekçeler oluşturmuştur. Ayrıca bu zorlama savaşın devamı müddetince Doğu'daki İngiliz politikasının şekillenmesinde önemli rol oynayan Mark Sykes'ın ortaya atacağı yeni bir istihbarat birimi fikrinin oluşmasında etkili bir gerekçe olacaktır.

Arap Bürosu'nun Kuruluşuna Uzanan Süreçte Mark Sykes'in Rolü

İngiltere'nin Mısır merkezli Doğu hakimiyet sahasında yürütülecek propaganda faaliyetlerinin belirleneceği böylesine bir büronun

---

¹⁹ İsrail Kurtcephe, “*Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direniş Katılmaları*”, **AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 6, Yıl: 1990 (ss. 361-375)

²⁰ Hindistan gizli cemiyetlerinden Hindistan Cemiyet-i İhvanîye ve İslamiye ve Mecusiye'nin lideri Satayanand Sibha'nın Enver Paşa'ya hitaben yazdığı mektubunda işbirliği teklifi dile getiriliyordu. Diğer bazı ileri gelen Hindliler ile temasta bulunduğu ve çeşitli propaganda usullerinin uygulanmasında onlardan destek alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıntılar için Bkz: Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Ankara 1999.

²¹ İngilizlerin İstanbul'daki Amerikan elçisinden aldıkları istihbarata göre İstanbul'dan harekete geçen ve istikametleri Mısır, Tunus, Cezayir, Hindistan, Fas gibi İslam nüfusunun yoğun olduğu bölgeler olan ajanlar önemli simaları da aralarında barındırıyordu. İsim isim listelenen ve İngiliz istihbaratınca “*ajitator-propagandist*” olarak tabir edilen bu kişilerin adı geçen Teşkilat-ı Mahsusa isimli gizli istihbarat birimine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. **TNA**, 371/2140/82545/472, 14 Aralık 1914, R.Rodd'dan [Roma Büyükelçisi] Edward Grey'e [Dışişleri Bakanı].

kurulmasını isteyen ve ilk taslağını hazırlayan Mark Sykes'in²², öğrencilik yılları ve politik geçmişi üzerinde durmak, büronun kuruluşuna kadarki gelişmeleri anlamakta faydalı olacaktır. Zira Mark Sykes'in şahsi girişimi ile hayata geçen Arap Bürosu, onun geçmişi ve kariyeri ile yakından alakalıdır. Üniversite eğitimine Cambridge'de başlayan Mark Sykes, üniversitesindeki eğitim yıllarından itibaren Doğu dünyasına olan ilgisi dikkat çekmiştir. Öyle ki, kendisi Cambridge yıllarında üniversitenin Arapça profesörü E.G Browne ile sıkı bir diyalog halindedir. Mark Sykes üniversite eğitiminin devam ettiği dönemde çıktığı seyahatte Osmanlı'nın Doğu vilayetlerini içine alan oldukça geniş bir coğrafyayı gezmiştir. Gezdiği vilayetlerle ilgili eserinde ayrıntılı tasvirlerle ve bölge insanına dair gözlemlerine yer vermişti²³. Doğu'daki gözlemlerini de seyahati sırasında yazdığı mektuplarında Profesör Browne ile paylaşmıştı. Eserini Cambridge'den tanıdığı E.G Browne'nin bir önsözü ile basan Mark Sykes'in bu seyahati sırasındaki gözlemleri onun ilerideki projelerinde başvuru niteliği taşımıştır.

Aslında Sykes'in daha Jesus College'deki öğrencilik yıllarında baskısını gerçekleştirdiği tek gezi-gözlem türü kitabı "*Dar-ul Islam*" değildir. 1899 yılında başladığı seyahatinde Şam, Halep, Bağdat, Musul, Bitlis, Van gibi pek çok Osmanlı şehrinde bulunan Mark Sykes bu tecrübelerini de "*Through Five Turkish Provinces*" isimli kitabında anlatmaktadır. Bu eserinde sık sık imâ ettiği Türk misafirperverliğini kitabının başında kendisine yardımlarından dolayı Türk sultanına, Sultanın sivil ve askeri görevlilerinin yardımlarına teşekkürle başlatarak göstermek istemiştir²⁴. Hatta bu seyahati esnasında Osmanlı sınırından Rus hâkimiyet bölgesine geçişinde Ruslar tarafından kendisine gösterilmeyen misafirperverliği Türk ve Rus arasındaki farkı vurgularken tekrar dile getirmektedir. Türk yetkililerin

²² Sykes'in Cambridge yılları eğitim ve doğu vilayetlerini ziyaretleri ile ilgili izlenimleri dünya harbindeki faaliyetleri hakkında bkz: Shane Leslie, **Mark Sykes, His Life and Letters**, Cassell and Company Ltd, (London, New York, Toronto and Melbourne), 1923.

²³ Mark Sykes, **Dar-ul-Islam**, Bickers and Son, London, 1904.

²⁴ Mark Sykes, **Through Five Turkish Provinces**, Bickers and Son, London 1900.

ona gösterdiği seyahat kolaylığı savaş arifesindeki Türk-İngiliz ilişkilerinin belirsiz ortamında dahi göze çarpmaktadır. Sykes'ın, 1912'de İngiliz Parlamento üyesi olmasından sonra yaptığı Doğu seyahati esnasında Adana ve Osmaniye'ye geçişinde merkezden bu valiliklere yazılan birer yazıyla gerekli kolaylığın gösterilmesinin istendiği görülmektedir²⁵.

Sykes'in eserinde vurgulamaya çalıştığı “*Türk misafirperverliği-yardımseverliği*” çerçevesindeki olumlu görüşleri Birinci Dünya Savaşı dönemindeki siyasetiyle hiçbir şekilde uygunluk göstermemektedir. Zira Türk yetkililerin seyahatini kolaylaştırmasından dolayı Türklerden olumlu ifadelerle söz eden Mark Sykes aynı zamanda Arap bağımsızlığı ve Siyonist harekete olan sempatisi ve Ermeniler'in bağımsızlığına duyduğu inançla tanınan birisidir. Sykes, belli bir süre (19. Yüzyılın son çeyreğinde) İngiliz siyasetine paralel olarak Osmanlı Devleti'nin devamını savunmuşsa da bu fikrinde etkili olan Osmanlı Devleti topraklarının Rus hâkimiyetine girmesi ve bu nedenle bölgedeki İngiliz çıkarlarının engellenmesi düşüncesidir. Hatta 1913 yılında İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada bunu açıkça ifade etmiştir²⁶. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin dahil olması ile yukarıda sözü edilen Ermeni ve Arap bağımsızlığı ve Siyonist sempatisi ile hareket etmemesi için bir neden kalmamıştır.

Arap Büro'nun kuruluşunu teklif eden ve ilk taslak planını hazırlayan Mark Sykes döneminin ünlü casusu (ve mesai arkadaşı) Lawrence ve savaşın Doğu topraklarına dair büyük planlarıyla adından sıkça söz ettirecek olan Winston Churchill tarafından farklı şekillerde tasvir edilmiştir. Ortadoğu'da harp içerisindeki çalışmalarında ortak mesai harcayacağı ünlü İngiliz casusu Lawrence, Sykes'ı hayal gücü kuvvetli ancak inşa etme tarzını seçmeden önce malzemelerini sınama sabrı olmayan, tuhafıkları yakalarken benzerlikleri kaçırabi-

²⁵ BOA, DH. MTV, 24/97, 26 Za 1331 (27 Ekim 1913).

²⁶ Elie Kedourie, *England and The Middle East The Destruction of Ottoman Empire; 1914-1921*, London 1956, s. 67-68.

len biri olarak tarif etmektedir²⁷. Lawrence'ın pekte yetenekli değilmişçesine tasvir ettiği Sykes hakkında Winston Churchill'in fikri farklıdır. Savaşın nihayetinde 1919'da Paris Barış Görüşmeleri'nin devam ettiği günlerde İspanyol gribinden hayatını kaybettiğinde henüz 39 yaşında olan Sykes için onun hayatını anlatan bir esere takdim yazan Winston Churchill, Sykes'dan söz ederken şöyle demektedir;

“...*Birçok Afrikalı ve Amerikalı kâşifler arasında Mark Sykes, Yakın Doğu'da herhangi bir hazine bulmak umudu olmaksızın ya da dini görüşleri yahut bölgesel özgülükleri değiştirmek amacı olmaksızın seyahat etmiştir. O [Sykes], kendisini Levantenler ve Filistinliler ve dahası Araplar ve Türklerle tanıtmıştır. O daha önce çok az kişinin gittiği yerlere gitti ve yolların ve ülkelerin ayrıntılı haritalarını çıkardı ki bunları ne Savaş Ofisi'nin ne de Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun beraber bilgisi kapsayabilir, ya da şamil olabilir...[O] Doğu'da hizmetlerinde açıkça seçilebiliyordu. Arapları Türklerden ayırmak gibi girift ve dikkat çekici politikada o değerli bir faktör oldu, Müslüman dünyasını en kritik anda böldü ve neticede önemli kuvvetleri Allenby'nin ordusunda çöl bayrağı altında sıraladı...*”²⁸.

Bu sözlerin sahibi Churchill ile Arap Bürosu'nun kurucusu olarak göze çarpan Sykes arasındaki bir yazışma, Sykes'ın Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesine kadar giden süreçteki rolünü göstermesi açısından yardımcı olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa girmediği ancak temayülün Almanya'dan yana oldukça güçlendiği günlerde, Sykes'ın yazdığı bir mektuptan onun Arap Bürosu'nun kuruluşunu teklif eden adam olmasının tesadüf olmadığını göstermektedir. Sykes'ın Darlington'dan Hummersknot Kampı'ndan, 24 Ağustos 1914'de Winston Churchill'e kendi el yazısıyla yazdığı mektubunda yakın gelecekle ilgili önemli öngörülerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Sykes'ın ifadeleri oldukça dikkat çekicidir: “*Ortalıkta dolaşan dedikodulardan bazılarını The Times'de gördüm, Almanların Türkiye'yi*

²⁷ T.E, Lawrence, **Bilgelğin Yedi Sütunu**, (Çev. Bilal Çölgeçen), Çiviyazıları Yay., İstanbul 2001, s.87.

²⁸ Leslie, **a.g.e.**, s. vi-vii.

savaşa çekmek için çabaladıklarını anlıyorum ve eğer bu mümkün olursa bize karşı bir Panislamik saptırma uygulanacak ve Rusya'ya karşı Ermeni sınırında bir Kafkasya sorunu ortaya çıkacak. Eğer bu olursa bizim Suriye ve Güney Mezopotamya'da onlarla [Türklerle] karşılaşacağımızı tahmin ediyorum..."²⁹. Bu öngörüler gerçekleşirse Doğu tecrübesinin de göz önüne alınarak burada görevlendirilmesinin daha faydalı olacağını, "*baş belası yerli birliklerini kendi yanlarında isyan ettirebileceklerini, ileri gelenleri yanlarına çekebileceklerini, ya da diğer kalıntıları kazanabileceklerini*" düşünmektedir³⁰.

Doğuyla ilgili tecrübesini burada verilecek bir görevle değerlendirmek isteyen Mark Sykes için ilk umut ışığı 1914 yılı sonlarında görünmüştür. Lord Kitchener onu Genelkurmay Başkanlığı'nda Doğu Servisi'ne atamış ve buradaki görevi çerçevesinde 1 Haziran 1915'de yola çıkmıştır. Doğu'ya gitmek üzere Londra'dan ayrılan Sykes'ın güzergâhında görüştüğü kişiler ve bunlarla paylaştığı fikirler Arap Büro'nun kuruluşu öncesi fikir nüveleri türündendir. Sykes, Atina'da The Times muhabirlerinden Francis Elliot ile ve Rusya'nın İstanbul elçiliğindeki son baş tercümanı Serafimov ile görüşme imkânı bulmuştur. Onlarla halifelîği papalık gibi seçimle işbaşına getirilen bir kurum yapmayı ve bunun da Şam yahut İstanbul'un bir yerinde tıpkı Vatikan gibi temsil edilmesi fikirlerini tartışmıştır. Ayrıca Prens Sabahaddin ile askeri bir devrim ile ilgili olarak görüşmüştür. Bu görüşmelerden sonra Sykes, önce Sofya'ya ve ardından da Selanik'e gitmiştir. Selanik'de, İngiltere'nin İstanbul'daki elçiliğinde baş tercüman olarak çalışmış olan ve Osmanlı siyaseti ile ilgili tecrübesi oldukça geniş olan Gerald Fitzmaurice ile tanışmıştır. Fitzmaurice Osmanlı İmparatorluğu'nun önce askeri güç olarak sona erdirilmesi gerektiğine dair düşüncelerini Mark Sykes ile paylaşmıştır. Fitzmaurice'e göre Osmanlı Devleti, İtilaf güçlerini bölmek için bir anlaşmazlık kaynağıdır³¹. Bu fikirlerin sahibi Fitzmaurice önemli bir

²⁹ **Churchill Archives**, Cambridge University, Churchill College, CHAR, 13/45, 127, 24/8/1914, Mark Sykes'dan Winston Churchill'e.

³⁰ **Aynı Belge**.

³¹ Leslie, a.g.e., s. 237-238.

isimdir. Zira George Lloyd'a yazdığı mektuplarını pek çok Türkçe kelime ve deyimle süsleyen Fitzmaurice 1905 sonbaharından 1906 sonuna kadar İstanbul'da fahri ataşe olarak kalmıştır³². Sykes'ın Selanik'de görüştüğü İstanbul İngiliz elçiliğinin eski baş tercümanı Fitzmaurice'den aldığı ipuçları yakın gelecekte hayata geçireceği hareketlerinde etkili olmuş olmalıdır. Zira Fitzmaurice daha Osmanlı Devleti'nin savaşa girmediği günlerde yazdığı bir memorandumda geleceğe dair Sykes'ın tuttuğu yolun tesadüf olmadığını kanıtlamaktadır. Fitzmaurice bu yazıda Edirne'yi Türklerin yeniden ele geçirdiklerinden beri otonomi istekli Arap hareketlerinin belirgin ve güçlü olduğunu ve eğer Türkler Batılı Liberal Güçler (Fransa ve İngiltere) karşısında savaşa girerse Arap hareketlerinin özellikle kendilerinin de yardımıyla canlandırılabilceğini yazmaktaydı. O, İngiltere'nin Kuveyt'te, Fransızların da Suriye'deki Hıristiyan vatandaşları tıpkı İmparatorluğun diğer bölgelerindeki Alman karşıtı ve İtilaf güçleri destekçisi Hıristiyan halk gibi uyandırabileceğini ve bu hareketin "*Türk boyunduruğundan kurtuluş hareketlerinden biri*" olabileceğini düşünmektedir³³.

³² **Tilkidom and The Ottoman Empire, The Letters of Gerald Fitzmaurice to George Lloyd, 1906-1915**, (Edited by G.R. Berridge) The Isis Press, İstanbul 2007. Yazarın Cambridge Üniversitesi Churchill Archives Centre bünyesinde bulunan mektupların basımı ve bunlara dair kendi açıklamalarından oluşan eserinde özellikle 1906-1910 yılları arasında çeşitli aralıklarla yazılmış mektuplar göze çarpmaktadır. 1912 yılında bir, 1915 yılına ait olarak da başka bir mektubu bulunmaktadır. Oldukça yakın oldukları mektupların hitaplarından anlaşılabilir. George Lloyd'a "Sevgili Tilki", yahut "Sevgili Yavru" diye başlayan mektuplarında fazla diplomatik bir dil kullanılmamasına rağmen önemli içeriğe sahip oldukları görülür.

³³ **TNA**, FO, 371/2140, 57234/604-14, 11 Ekim 1914, s. 61-64, Memorandum by Mr. Fitzmaurice; Sıradan bir tercüman olmayan Fitzmaurice İngiltere'nin Osmanlı Devleti bünyesindeki pek çok konsolosluğa gerektiğinde vekalet etmiştir. Merkez ile yazışmalarında bir tercümandan çok daha çok bir İngiliz casusu gibi davranan Fitzmaurice Büronun kurulduğu dönemden kısa bir zaman önce Deniz Kuvvetleri istihbarat biriminde görevlendirilmiştir. Bu dönemde Balkanlarda bulunan Fitzmaurice, İstanbul'da bir hükümet darbesi vücuda getirmek için uğraş vermiştir. Sykes ile görüşmesinin gerçekleştiğinde Selanik'te bulunmasının sebebi budur Kısacası Sykes'ın görüştüğü kişilerden birisi olarak Fitzmaurice onun düşünce dünyasını etkileyebilecek en önemli şahsiyetlerdendi. Arkasında bir hatırat bırakmamasına rağmen hayatının bir çalışmaya konu olması baş tercümanın bu özellikleri ile alakalıdır; G.R. Berridge, **Gerald Fitzmaurice (1865-1939), Chief Dragoman of the British Embassy in Turkey**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2007.

Bu düşünceler ile yoluna devam eden Mark Sykes, Temmuz 1915'de Kahire'ye varmıştır. Burada bazı ileri gelen Suriyeliler ile ve bazı diğer şahıslarla görüşmüş, bölgedeki İngiliz-Fransız rekabetinin getirebileceği olumsuzlukları gözlemlemiştir. Bu nedenle İngiltere ile Fransa'nın Suriye hakkında mümkün olduğunca erken bir vaktte anlaşması gerektiğini tespit etmiştir. Diğer yandan Mark Sykes, İslam'ın yani Müslümanların fikri yapılarını analiz etmeyi de ihmal etmemiştir. Müslümanları Eskiler ve Yeniler (modernler) olmak üzere ikiye ayırmıştır³⁴.

Gözlem ve görüşmelerle devam eden seyahatinde Sykes 14 Ağustos 1915'de Hindistan'a ulaşmış ve burada Hindistan Valisi Lord Hardinge ile görüşme imkânı bulmuştur. Kuttül Ammare'den karısına yazdığı mektubunda Hindistan gözlemlerine yer verirken oldukça ilginç bir tespiti dikkat çekmektedir. Sykes Delhi'deki saray kalıntılarının İngilizler tarafından inşa edilen barakalar tarafından zarar gördüğünü yazarken, son 30 yılda Hindistan şehirlerinin Anadolu'daki Konya veya Kastamonu şehirlerinden daha az gelişme sağlamış olduğunu görmenin gerçek manada şok edici olduğundan söz etmektedir. Dahası bunun İstanbul'daki Hindu Müslümanlar üzerindeki İngiliz karşıtı gizli Türk etkisini desteklemek için iyi bir gerekçe olabileceğini düşünmektedir³⁵. Bölgedeki hassas durumu yerinde inceleme fırsatı bulan Sykes, 4 Ekim 1915'de resmi bir görevli ve aynı zamanda arkadaşı olduğu anlaşılan “Bob” isimli kişiye yazdığı mektupta büronun ilk sinyalinin vermektedir. Kendi kişisel evrakları arasında yer alan bu mektupta “İşbirliği” başlığı altında bölgede görev yapan Alman propagandistlerinin etkin olan faaliyetlerini anlatmakta ve bölgedeki İngiliz otoriteleri arasındaki (özellikle Mısır-Hindistan arasında) kopukluğun altını çizmektedir. Bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin işbirliği ve koordinasyon yetersizliğini uzun uzun anlatmakta ve bunu sağlayacak bir “komisyon” oluşturulmasını teklif etmektedir. Diğer taraftan İslam ile ilgili meselelerde çözüm üretebilmek için Mısır'da “İslami istihbarat bürosu (*Islamic Information*

---

³⁴ Leslie, a.g.e., s. 241.

³⁵ Leslie, a.g.e., s. 247.

Bureau)” kurulmasından söz etmektedir. Bu büronun Hindistan, Zanzibar, Atina, Tahran, Sofya, Mezopotamya ile direk yazışabilmesini ve edindiği istihbaratı sadece Askeri Operasyonlar direktörü, Savaş Bakanlığı, ya da bazı önemli merkezlerin kullanımına olarak vermesini, bu bilgilerin adı geçen makamların uygun görmesi halinde genel kullanım için yayınlamasının uygun olabileceğini düşünmektedir. Böylesi bir büronun İngiliz merkezleri arasındaki işbirliği için kısayol olacağına dikkat çekmekte ve büronun kurulması fikrine sıcak bakılırsa gizli tutulmasının yerinde olacağını belirtmektedir³⁶.

Diğer taraftan Müslüman Arap ve Hindu dünyasındaki gruplaşmaları kafasında iyice biçimlendiren Sykes, bu teklifinden kısa zaman sonra merkezi Kahire olan “yeni” bir istihbarat ve koordinasyon merkezinin teklifini yapacaktır.

Mark Sykes’ın Düşüncelerinin Netleşmesi ve Büronun Kuruluş Teklifi

Savaşın ortalarına doğru Kasım 1915’de İngiltere’nin Mısır’daki Yüksek Komiseri McMahan, Mark Sykes tarafından yazılan, kurulması faydalı görülen bir “büronun” teklif yazısını Dışişleri Bakanlığı’na göndermiştir. Bu yazıda Mark Sykes’in önerdiği büronun çalışma şeklinin nasıl olabileceği ve büronun fonksiyonlarından söz edilmekteydi³⁷. Buna göre Kahire’deki İngiliz Yüksek Komiseri (McMahon), Mısır Genel Komutanı (General Maxwell), General Malcolm ve Albay Clayton (Kahire İstihbarat Departmanı şefi) ile görüş alışverişinde bulduklarını ve Arap ve İslam istihbaratına dair işbirliği yapılmasının kararlaştırıldığı bildirilmiştir. Buna göre kurulacak büronun başında Askeri Harekât Şefi olacaktır. Bu şefin altında Kahire’deki İngiliz istihbarat biriminden olan gazeteci Philip

³⁶ Oxford University, St. Antony’s College, Middle East Centre Archive, (Bundan sonra MEC Archive) Mark Sykes File, GB165-0275, File: 1, 4 Ekim 1915, Mark Sykes’dan Bob’a; Sykes mektubunun başında yazdıklarını George Clark, Fitzgerald, ve eğer mektubun alıcısı olan Bob isimli kişi tarafından uygun görülüyorsa, Hindistan Bakanı Austin Chamberlain tarafından paylaşılmasını istiyordu.

³⁷ TNA, FO, 371/2357, 180379/numarasız, 29 Kasım 1915, s. 312-313; McMahon’dan Dışişleri Bakanlığı’na.

Graves ve bir diğer İngiliz görevli olan Hennessy'nin³⁸ olması düşünülmüştü. Plana göre, Londra'da Mr. Weakly isimli görevli, büro ile Hindistan Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı ve Koloniler Bakanlığı arasında aracı olarak atanacaktı. Hindistan'da da yine bir kontak isim Hindistan Hükümeti ile büro arasında Hindistanlı Müslümanları, savaş esirlerini ve körfez bölgesini rapor etmek üzere görev yapacaktır. Mezopotamya'da Binbaşı Gregson, büro ile bölgedeki kuvvetler arasındaki bağlantı ismi olacaktır. Ayrıca büro, Akdeniz Seferber Kuvvetleri Genel Komutanlığı ile de iletişimde olacaktı. Bu taslak plana göre büronun fonksiyonları üç ana başlıkta toplanmıştır. Bunlardan ilki Londra'daki ilgili departmanlarla muhtemel genel durumlarla ilgili iletişimde olmak, ikincisi aynı şekilde Mezopotamya, Hindistan ve Akdeniz'deki İngiliz yöneticileri ile iletişimde olmak ve son olarak da İngiliz, Hindistan ve Fransız basınında kullanılmak üzere propaganda materyalleri ve çeşitli alanlarda kullanılmak üzere beyannameler hazırlamaktır. Sykes, büronun Londra'da değil Mısır'da tesisine ve bu büronun organizasyonunun kendi elinde olmasına büyük önem vermektedir. Sykes, Alman Panislamizm Bürosu'nun tüm alanlarda önemli ilerlemeler yaptığını ancak İngiliz makamları arasında yeterince işbirliği olmadığından bu faaliyetlere uygun karşılık verilemediğini düşünmektedir³⁹.

Sykes'in sözünü ettiği Alman bürosu daha savaştan evvel Kahire'de arkeolog kisvesiyle kalarak burada gözlemlerde bulunan ve 1913 yılında Alman Dışişleri Bakanlığı'na İslam'ın muhtemel bir savaşta nasıl kullanılabileceğini anlatan 136 sayfalık bir rapor veren Max Freiherr von Oppenheim'in başında bulunduğu Berlin'deki Oriental Propoganda Office (Doğu Propaganda Ofisi)'dir⁴⁰. Büronun amacı ve fonksiyonunun, Doğu'da İngiliz-Fransız ve Ruslara

---

³⁸ Bu iki önemli isim hakkında Kahire'deki İngiliz İstihbaratını direktörü olan Clayton tarafından Mark Sykes'a gönderilen bir yazı da verilen bilgilere göre her ikisi de panislamizm propaganda hakkında çalışmalar yapmaktadır. **MEC Archive**, GB165-0275, Mark Sykes File, File:1, 13 Aralık 1915, Clayton'dan Mark Sykes'a.

³⁹ **Aynı Belge.**

⁴⁰ Stanford j. Shaw, **The Ottoman Empire in World War I**, Vol. 2, TTK Yay., Ankara 2008, s. 1151.

karşı olumsuz hissiyatı körüklemek olduğu açıktır. Sözü edilen büronun Panislamik büro olarak tanımlanması, üzerinde çalışılan ve İngilizlerin doğudaki yeni propaganda merkezi olacak Arap Büro'ya bu ismin seçilmesinde Panislamik Büro'nun karşıtı çalışmaların temelini Arap unsurunu koymak olduğu, özellikle Arapların kazanılmak istendiği anlaşılmaktadır.

McMahon tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen teklif yazısının ekinde bulunan bir diğer yazıda, kurulması önerilen büronun fonksiyonları ve işleyişi hakkında bazı ayrıntılara yer verilmiştir. Henüz taslak olduğunu düşündüren ve üzerinde çizikler, karalamalar ve el yazısıyla yapılmış eklemeler olduğu görülen yazıda, büronun ilk fonksiyonunun Yakın Doğu'daki İngiliz politikasını uyumlu hale getirmek ve Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı ve Hindistan Hükümeti'ni Alman ve Türk politik eğilimlerinden haberdar etmek olduğu görülmektedir. Bu ilk amacın yanı sıra büronun kurulması halinde diğer görevi, İngiltere'nin faydasına olacak şekilde Hintli olmayan Müslüman halk arasında Hintli Müslümanların hassasiyetleriyle ve İngiltere'nin müttefikleriyle çelişmeden İngiltere lehine propagandayı koordine etmek olacaktır⁴¹. Buradan hareketle büronun Alman Doğu Propaganda Ofisi'nin çalışmalarını yürütmek amacına hizmet etmeyi hedeflediği anlaşılmakta ve aynı zamanda mevcut birimler arasında uyumu sağlama görevini üstlenmek istediği anlaşılmaktadır.

Büronun çalışmalarının neler olacağı da belirlenmişti. Buna göre, Dışişleri Bakanlığı için haftalık bir rapor hazırlanacak ve bu raporlar Londra'daki diğer ilgili departmanlara iletilecekti. Diğer yandan Aden ve Mezopotamya komutanlarına, İskenderiye'deki istihbarat görevlisine, Mısır Yüksek Komiserine, Hindistan Hükümeti'ne ve Sudan Genel Komutanı'na (Sirdar) haftalık rapor hazırlayacaktı. Büro ayrıca, Londra'daki Basın Bürosu'na ve tarafsız basında kullanılmak üzere materyal temin edecekti. Hindistan Hükümeti'ne İngiliz-

⁴¹ TNA, FO, 371/2357, 180379, 29 Kasım 1914, s. 315, "Constitution and Functions of the Arabian Bureau".

Hint ve yerli basın için materyal ve İskenderiye istihbarat görevlisine benzer malzemeleri sağlayacaktı. Ayrıca Mısır, Arabistan ve Türkiye’de yerli ajanlar vasıtasıyla Alman karşıtı ve İtilaf güçleri destekçisi hisler uyarılacaktı. Aden, Mezopotamya ve İran Körfezi’nde ise bu düşünce dolaylı yollardan yapılacaktı. Ayrıca Deniz Kuvvetleri Bakanlığı’nın istihbarat departmanı ve askeri istihbarat direktörü ile bağlantıda olunacaktı. Daktilo olarak yazılmış yedi maddenin ardından son olarak eklenen bu iki madde ile toplam dokuz maddeden oluşan büronun işleyişi ve fonksiyonlarına dair rapordan, bu büronun düzenli istihbarat ve propaganda üretmek amacıyla tesis edilmek istendiği ve bu işin tek elde toplanmasının hedeflendiği görülmektedir⁴².

Büronun kurulmasını teklif eden Mısır’daki İngiliz görevlilerinin taslak denecek bir de organizasyon şeması oluşturdukları anlaşılmaktadır. Buna göre büronun başı Mark Sykes ve Sykes’in vekili ise Yarbay Parker isimli İngiliz subayı olacaktı. Başkanın görev ve sorumluluğu haftalık raporların yazılması ve basılacak her türlü materyalin içeriğinin onaylanmasıydı. Başkandan sonra ikinci basamakta “*basın gözcüsü*” olarak nitelenen kişi gelmekteydi. Basın gözcüsünün kim olacağı bu ilk taslak şemada belli değildir. Ancak onun görevi basın materyallerinin sınıflandırılmasıydı. Materyalleri tarafsız, düşman, İngiliz ve Hindistan Basını olarak sınıflandıracaktı. Bu görevli için iki sekretere ihtiyaç vardır. Basın gözcüsünün altında önce üç sekreterlik sınıflandırılmıştı. El yazısıyla bu kısımda yapılan bazı düzeltmeler göze çarpmaktadır. Buna göre, sekreterliklerin birinci, ikinci, üçüncü kısımları karalanarak el yazısıyla sırasıyla branş A, B ve C yazılmıştır. Buna göre birinci şube Philip Graves başkanlığında olacak ve Londra’daki Basın Bürosu’na ve tarafsız ülke basınına verilecek haberleri temin edecekti. Diğer yandan Arap basınına verilecek haberleri temin edecek ve İran Körfezi ile Mezopotamya’da dağıtılacak basılı bildirimler için malzeme sağlayacaktı. İkinci şubenin başı Binbaşı Hennessy ya da Hindistan Hükümeti tarafından atanmış bir başka subayın olabileceği belirtilmektedir. Bu şubenin ilk görevi

---

⁴² Aynı Belge.

büronun başkanına ve birinci sekreterine Hindistan Hükümeti ile herhangi bir konuda çelişki olması durumunda tavsiye vermektir. Ayrıca Hindistan Hükümeti'ne Anglo-Hint ve yerli basınına materyal tedarik edecektir. Üçüncü sekreterliğin ise Albay Parker'ın yönetiminde olması önerilmektedir. Bu şubede de Mısır, Hindistan ve Hicaz'da görev verilecek yerli ajanlar seçilecek ve seçilen bu yerli ajanlarla istihbarat toplama ve propaganda yapma faaliyetleri yerine getirilecektir⁴³.

Şubelerin görevleri sıralandıktan sonra Müttefik devletlerin ataşeleri ile ilgili bir kısma yer verilmişti. Buna göre, İtalyan askeri ataşesi Yüzbaşı Quentin'le Rus Konsolosluğu tarafından atanmış bir diğer kişiyle propagandayla ilgili tüm konuların müzakere edilebileceği, bildiri ve beyannamelerde ilgili paragraflar basılmadan evvel kendilerine gösterilebileceği belirtilmektedir⁴⁴.

Gezici bir subay görevlendirilmesi ile ilgili olarak hazırlanan kısımda bazı önemli işlevlerin bu gezici subay tarafından icra edilmesinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre, bu subay İran Körfezi'ni ve Hindistan'daki Arap savaş esirlerini ziyaret edecektir. Ayrıca İran Körfezi'ndeysen İran Operasyonları Komutanı vasıtasıyla, Hindistan'da iken Hindistan Dışişleri vasıtasıyla bilgi verecektir. Bu subaya Hintli Müslümanlarla hiç bir ilgisinin olmadığı iyice tembihlenecektir⁴⁵.

"*Seyahat Organizasyonu-Dışarıda*" başlıklı kısımda ise, Londra, Basra ve New York'dan alınan bilgi ve haberlerin nerelere ulaştırılacakları ve her bir bölge için bu işi kimlerin yapacakları belirlenmişti. Buna göre, Londra'da Mr. Weakly bu iş için önerilmektedir. Weakly, İmparatorluk Savunma Komitesi'ne bağlı olacak ve tüm bildirileri alacak ve Londra'ya ileticektir. Basra'da Yüzbaşı Gregson Mezopotamya, Arabistan bölgesi ile ilgili tüm bu işten sorumluydu. Muscat ve Bahreyn gibi yerlerden gelen telgrafların bir kopyasının

⁴³ Aynı Belge.

⁴⁴ Aynı Belge.

⁴⁵ Aynı Belge.

da bunlara dahil olacağına dikkat çekilmekteydi. New York'da yerli bir ajan büroyu Amerika'daki Araplarla temas halinde tutacak ve Londra basın bürosu vasıtasıyla materyal toplayacaktı⁴⁶.

Büro'nun Kuruluşu Aşamasında Ortaya Çıkan Yetki Paylaşım Sorunları

Teşkilatlı bir şekilde propaganda ve istihbarat temini amacıyla kurulması düşünülen bu büronun özellikle Türk-Alman propaganda-sına karşı mücadele etmek gibi bir amacı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kendi içerisinde de Yakın Doğu'daki İngiliz istihbarat ve propaganda yönetiminin merkezi olmak hedefinde olduğu açıktır. Her ne kadar Hindistan'daki İngiliz Hükümeti, Mısır'daki İngiliz Temsilciliği ve Londra arasında bir koordinasyon bürosu görevini üstlenecekmiş gibi görünse de Hindistan, Mezopotamya, Mısır, Arabistan gibi geniş bir coğrafyanın istihbarat ve propaganda yönetiminin merkezi konumuna getirilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

Mısır'dan gelen bu teklifle ilgili olarak Londra'nın çeşitli makamlarla görüş alış verişinde bulunmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ilkin, Savaş Bakanlığı'ndan görüş istenmiştir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Savaş Bakanlığı'ndan gelen ilk cevap açıkça olumsuzdu. Koloniler, Hindistan ve Dışişleri Bakanlığı'nın İslamiyet ile ilgili ne kadar işbirliği yapacağı yahut Hindistan ve Dışişleri Bakanlığı'nın Arap politikası hakkında ne ölçüde işbirliği yaptığını bilmeden, Mark Sykes tarafından gönderilen taslağı tartışmanın imkânsız olduğu bildirilmişti. İşbirliğinin gerekliliğine dikkat çekiliyorken imkânsızlıklar üzerinde durulmuştu. Buna göre, bölgesel nüfuz alanlarına göre İngiliz yetki sahaları hatırlatılmaktaydı. Savaş Bakanlığı'nın hatırlattığı şu idi; Arabistan, Hindistan ile bağlantılıdır ve burası Irak, İran Körfezi, Umman, Aden, Yemen ve Asir'i içine almaktaydı. Buna karşılık Mısır, Hicaz, Suriye ve Filistin ile bağlantılı bir merkez olduğu belirtilmekteydi. Bu dağılımın tartışılabilir olduğu kabul edilmekte ve şimdiye kadar Hindistan ile Mısır arasında çok az olan yahut hiç olmayan

---

⁴⁶ Aynı Belge.

işbirliği ve direk bilgi alışverişinin çok arzu edilen bir durum olduğu kabul edilmekteydi. İslamiyet ile ilgili meselelerin -her ne kadar bunlar yüzeysel çeşitli sebeplerden gibi görünse de- geniş ölçekli ve bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyduğu üzerinde durulmaktadır. Sonuç olarak büronun Mark Sykes'ın önerdiği şekliyle istekleri karşılayabileceği garanti edilebiliyorsa onaylanacağı işareti verilmektedir⁴⁷.

Diğer yandan önerilen şekliyle bir büronun kurulmasına dair görüşlerinin olabildiğince çabuk şekilde bildirilmesi ricasıyla taslak Hindistan Valisi'ne gönderilmiştir⁴⁸. 17. Yüzyılın başlarından itibaren Hindistan'da var olan İngilizler ülkedeki hâkimiyetlerini kademeleli olarak arttırmışlardı. Özellikle 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Hindistan, İngiltere için, İmparatorluğun bir parçası haline gelmişti. Buranın yönetimini elinde tutan İngiliz genel valileri oldukça önemli yetkilerle donatılmıştı. Hindistan'ı da yetki alanına dâhil eden böylesine bir büronun kurulmasına dair girişimin Hindistan'dan alacağı cevap sürpriz değildi. Zira kendisinden görüş istenen ve İngiliz Doğu siyasetinin önemli diplomatlarından olan Hindistan Genel Valisi Lord Charles Hardinge, 1840'larda Hindistan Genel Valisi olan büyükbabası Henry Hardinge'nin takipçisiydi⁴⁹.

Gerçektende Genel Vali Hardinge'den gelen cevap, büronun kuruluşunun faydalarını uzun uzadıya anlatan Kahire'deki ekibin fikirlerini pek de paylaşmadığını gösteriyordu. Hindistan'dan gelen cevap, İslam ve Arap istihbaratı hakkında işbirliğinin faydalarını kabul etmekle birlikte basın, yahut beyannameler dağıtılması yoluyla Hindistan'da propaganda yapılması için bir büro kurulmasına tamamıyla karşıydı. Hindistan'ın karşı olduğu noktalar bu büronun üstlenmek istediği propaganda faaliyetleri ve özellikle Halifeliğin geleceği gibi ya da İngiltere'nin Müslümanlarla ilişkileri gibi meselelerin mutla-

⁴⁷ TNA, FO, 371/2357, 185088/M.O.2, 6 Aralık 1915, s. 320, Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na.

⁴⁸ TNA, FO, 371/2357, 195595/P4522, 21 Aralık 1915, s. 323, Devlet Bakanı'ndan Genel Vali'ye.

⁴⁹ Lord Henry Hardinge, Sih-İngiliz savaşı döneminde Hindistan genel valisiydi. Bu savaşta İngiliz hâkimiyetine karşı Sih kuvvetleri boyun eğmek zorunda kalmıştır. R.W. Frazer, **British India**, Third Edition, T. Fisher Unwin, London 1896, s. 240- 259.

ka Hindistan Hükümeti'nin kontrolü altında olması gerektiği noktasında yoğunlaşmaktaydı. Ayrıca Hindistan'a yönelik basılacak materyallerin basılmadan evvel yine Hindistan tarafından incelenmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Askeri yönden de büro, Askeri hareket şefinin idaresi altında olmasına rağmen bu iş için önerilen isimlerin askeri yeteneklerinin yeterliliği noktasında şüphe duyulmaktaydı. Önerilen isimlerin edinilen askeri bilgilerin değerlendirilebilmesi noktasında yeteneklerine duyulan güven kuşkuluydu. Kahire'den önerilen isimlerden birisi olan Hennessy'nin sorumluluk yüklenmesi için kapasitesine güvenilmediği açıkça belirtilmekteydi. Ayrıca istihbarat bilgilerinin hem Hindistan'da, hem Mezopotamya'da taşınmasında bir "aracı" kullanılmasına da Hindistan Valisi tamamen karşı olduklarını bildirmekteydi. Zira böylesine gizli bir görevi yürütecek kişinin sıkı kontrol altında olması gerektiği, bu kontrolün kurulmamasının tehlikeli olacağı gibi bu kişilerin sıkı takibe alınmasının da gereksiz gecikmelere ve harcamaya neden olacağı eklenmekteydi. Hindistan, kurulması durumunda büronun direkt olarak Hindistan'ın Dışişleri departmanı ile iletişim kurmasını ve gerektiğinde bu bilgilerin Genel Komutana iletilmesini istemekteydi⁵⁰.

Bu cevaptan sonra Londra'daki Hindistan Bakanlığı büronun işleyişini netleştirmek için bir yazı yazmıştır. Buna göre Askeri İdare Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı tarafından onaylanan kurulması düşünülen bu büronun İmparatorluk Savunma Komitesi nezaretinde olması istenmiştir. Diğer taraftan Dışişleri Bakanlığı'nın haber departmanı tarafından alınan ve yayılan istihbaratla buranın istihbaratının uyumlu olması gerektiği açıkça belirtilmişti. Hindistan Bakanı Austen Chamberlain bu koşullarda, raporda değinildiği şekliyle büronun kuruluş ve işleyişinde yer almaya razı olduklarını bildirmişti. Ancak Hindistan Hükümeti'nin kontrolünün kendi sorumlulukları [Hindistan Bakanlığı] altında kalmasını şart koşmaktaydı⁵¹. Hindis-

⁵⁰ TNA, FO, 371/2357, 195595/4744, 28 Aralık 1915, s. 326, Genel Vali'den Dışişleri Bakanlığı'na.

⁵¹ TNA, FO, 371/2357, 201583/P. 4744, 30 Aralık 1915, s. 328, Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na.

tan Genel Valisi'nin ileri sürdüğü büronun işleyişine dair şüpheli bakış ile Hindistan Bakanlığı'nın hatırlattığı büronun yetki sahası bağlamındaki bu şartlı kabulün altında, yetki paylaşımından duyulan hoşnutsuzluk hissedilmekteydi. Gerçektende, Hindistan'ın pek çok farklı dini ve mezhebin merkezi konumunda olması burada yürütülecek propaganda faaliyetlerini daha zor ve hassas bir hale getirmektedir. Savaşta Osmanlı Devleti'nin dahil olması ile paralel başlatılan Çanakkale Harekatı günlerinde çeşitli vesilelerle İngiliz yetkililerle yazışan Hindistan Genel Valisi, Çanakkale'de alınacak bir zafer, yahut yenilginin Hindistan Müslümanları üzerindeki etkisine dikkat çekerek ülkedeki hassas durumu Churchill'e hatırlatmaktaydı. Hindistan Valisi Boğazlarda alınacak bir yenilgi yahut İngiliz donanmasının zafiyetine dair haberlerin Hindistan'da "*kesin olarak tehlikeli*" olacağını yazmaktaydı. Böyle bir durumda Müslümanların bundan sonra İngilizlerden çok Türklere meyledeceğini ve Panislamizm'in ülkede "*gerçekten çok tehlikeli olabileceğini*" belirtmekteydi. Şimdilik buradaki Müslümanların, İngilizlerin Boğazları ele geçireceğini düşündüklerini ve Osmanlı Devleti'nin geleceğinin ne olacağını tahmin etmeye çalıştıklarını yazmaktaydı. Anlaşıldığı üzere ülkedeki Türk sempatisinin harekete geçmesi Genel Vali'yi oldukça tedirgin etmişti⁵². Bu tedirginliği yalnızca Çanakkale hareketinin mimarlarından olan Churchill ile paylaşmakla yetinmemiş, Koloniler Bakanı ile de paylaşmıştır. 2 Temmuz 1915'de Hindistan Bakanı Austen Chamberlain'e yazdığı gizli mektupta Çanakkale'de alınacak bir mağlubiyet yahut hareketin kesilmesinin Hindistan'da ölümcül sonuçlarından söz ediliyor ve şimdilik boğazları ele geçireceğine inanılan İngiliz kuvvetlerine olan güvenin alınacak bir mağlubiyet ile Hintli Müslümanlar arasında tamir edilemez ölçüde sarsılacağını belirtmişti⁵³. Bu dikkat çekici tehlike, yani Türk-Alman mütte-

⁵² **Churchill Archives**, CHAR, 2/74/130, 27 Temmuz 1915, Genel Vali'den Winston Churchill'e.

⁵³ **Cambridge University Library Archives**, Hardinge Papers, (Bundan sonra sadece HARDINGE) 120, No: 37, s. 153, 2 Temmuz 1915, Genel Vali'den Hindistan Bakanı Austen Chamberlain'e.

fikler tarafından çeşitli yöntemlerle uygulanan Panislamik propagandanın bölgedeki muhtelif etkileri hesaplanırken Hindistan'da uygulanacak propaganda ve istihbarat çalışmalarının kurulması planlanan bu büronun salt yönetiminde olmasına karşı olması yetki paylaşımı ile ilgili görünmektedir. Bu tedirginliğin kesin olarak ortadan kaldırılması için Hindistan Bakanlığı'ndan Hindistan Genel Valisi'ne gönderilen bir yazı dikkat çekmektedir. Bu yazıda, kurulacak büronun Sudan İstihbarat Departmanının bir bölümü olacağı ve Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri ile Dışişleri Bakanlığı'nın kontrolünde kalacağı bildirilmekteydi. Ayrıca büronun hazırladığı raporları Hindistan Valisi, Aden Temsilcisi ve komutanına göndereceği belirtilmekteydi. Büronun operasyonlarının Hintli olmayan Müslimler ile ilgili olacağı, Mezopotamya, İran Körfezi ve Aden'de Büronun yetki ve operasyonlarının Hindistan yönetimi tarafından kontrol edileceği ve onlarla işbirliği ile gerçekleştirecekleri temin edilmekteydi. Büro tarafından Hindistan basını için temin edilecek propaganda malzemelerinin Hindistan'ın kendine özgü kararına bağlı olarak kullanılacağı üzerinde durulmaktaydı⁵⁴.

Büro'nun Kuruluşu ve Mark Sykes'in Tasavvurundan Farklılıklar

Hindistan Valisinin kurulması düşünülen büronun yetkileri ve işleyişinden duyduğu endişeye rağmen projenin hayata geçirilmesi kabul edilmiştir. 7 Ocak 1916'da toplanan İmparatorluk Savunma Komitesi'nin Whitehall'da yaptıkları toplantıda şu isimler hazır bulunuyordu: Başkanlığını Tuğgeneral Macdonogh'un yürüttüğü komitede, Dışişleri Bakanlığı'ndan Mr. L. Oliphant, Savaş Bakanlığı'ndan Tuğgeneral G.B. Maurice, Yarbay O.A.G FitzGerald, Yarbay Mark Sykes, Yarbay C.N. French, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndan Captain W.R. Hall, Hindistan Bakanlığı'ndan Sir. A. Hirtzel hazır bulunuyordu. Sekreteryaya Yarbay W. Dally Jones tarafından yürütülmüştür. Toplantıda bir Büro kurulması kabul edilmiş ancak isminin

---

⁵⁴ HARDINGE, 100, No: 22, s.6, 18 Ocak 1916, Hindistan Bakanlığı'ndan Genel Vali'ye.

İslam Bürosu (Islamic Bureau) değil Arap Bürosu (Arab-Arabian Bureau) olarak belirlenmesinin daha uygun olacağı kararlaştırılmıştı. Bu büronun yalnızca Araplarla alakalı bir büro olduğuna değinilmişti. Aynı zamanda isminde İslam ibaresinin olmasının büronun tüm İslam'a karşı işlevi olan bir büro olduğu yanlışlığına yol açabileceği açıklanmıştı. Diğer yandan Mark Sykes tarafından sunulan ve böyle bir büronun işleyiş ve fonksiyonlarının sıralandığı raporun kabul edildiği belirtilmekteydi. Sykes'in önerisindeki maddeler birer birer tartışılmış ve kabul edilmişti. Fakat bazı noktalarda Sykes'in teklifinden önemli farklar göze çarpmaktaydı. Mesela kurulacak bu büronun bağımsız bir büro olarak değil, Kahire'deki Sudan İstihbarat Departmanı'nın devamı olarak kurulması kabul edilmişti. Bu nedenle büro raporlarını Dışişleri Bakanlığı'na Kahire'deki Yüksek Komiserlik vasıtasıyla sunacaktı⁵⁵.

Büronun ilk fonksiyonu Sykes'in da teklifindeki şekliyle, İngiltere'nin genel İngiliz politikasıyla Yakın Doğu politikasını uyumlu hale getirmek ve Alman- Türk politikasının genel gidişatı hakkında Londra, Hindistan ve teklifte adı geçen diğer kurumlara aynı anda bilgi vermektir. İkincisi ise İngiltere ve İtilaf Devletleri faydasına olarak, ancak Hindistan Müslümanları ve İtilaf güçlerinin hassasiyetleri ile de ters düşmeksizin, Hindistanlı olmayan Müslümanlar arasında propaganda yapılmasıydı⁵⁶.

Büronun çalışma şekli ve görevleri Sykes'in önerisindeki büyük bir benzerlik göstermekteydi. Dokuz maddede toplanan bu görevlerden ilki ayda bir kezden az olmamak üzere büronun hazırladığı raporların Kahire Yüksek Komiseri vasıtasıyla Londra'ya, Dışişleri Bakanlığı'na sunulmasıydı. Raporlar Londra'da ilgili bölümlere dağıtılacaktı. Diğer yandan bu raporların bir kopyası Aden'deki İngiliz resmi birimine, Mezopotamya'daki Baş siyasi memuruna, İskenderiye İstihbarat görevlisine, Mısır Yüksek Komiserine, Hindistan Hükümeti'ne ve Sudan Genel Komutanı'na (Sirdar) da gönderile-

⁵⁵ TNA, FO, 371/2670, 12391/230-B, 10 Ocak 1916, Committee of Imperial Defence, Report an Inter- Departmental Conference; Establishment of An Arab Bureau in Cairo.

⁵⁶ Aynı Belge.

cekti. İngiliz ve tarafsız basın için materyal temin edilecekti. Diğer taraftan Hindistan ile ilgili basın materyalleri yalnızca Hindistan hükümetinin takdiri ile kullanılabilirdi. Büronun diğer bir görevi ise Mısır, Arabistan ve Türkiye'de İtilaf Devletleri lehine ve Almanya aleyhine hisleri uyarmak ve teşvik etmektir. Ayrıca bu Alman karşıtı propaganda Aden, Mezopotamya ve İran Körfezi'nde politik görevliler vasıtasıyla dolaylı yoldan yürütülecekti. Yürütülecek propaganda Hindistan Hükümeti tarafından kontrol edilecek ve onaylanacaktı. Büro kendi yetki alanında olan meselelerin Fransa ile bağlantılı konularında Fransız yerel otoriteleri ile direkt yakın temasta olacaktır. Ayrıca büro Hindistan Hükümeti ile tüm konularda direkt olarak yazışabilecek ve ilgili olan konular Genel Komutana iletilbilecekti. Hindistan Hükümeti Dışişleri şubesinden propaganda için gerekli materyalleri alacaktı⁵⁷.

Kahire'deki Askeri İstihbarat Şefi'nin Dışişleri Bakanlığı'ndaki Arthur Nicolson'a gönderdiği yazıda büro ile ilgili Albay Clayton [Kahire'deki İstihbarat Birimi Şefi] tarafından yazılıp Mark Sykes'a gönderilmiş bir yazıdan söz edilmektedir. Buna göre Clayton, Sykes'ın önerilerine katılmakla beraber, bunu geleceğin yeniden yapılandırılması ve bir çalışma planı olarak gördüğünü belirtmektedir. Detaylar ve kesin görüşün zaman geçtikçe ve tecrübe kazanıldıkça karara bağlanacağını düşünmekteydi. Clayton, kendisinin hemen çalışmalara başlayabileceğini, ancak Kahire'deki İngiliz ajanlarından [David] Hogarth'ın kendisine gerektiğinde yardımcı olmasını istediğini, çünkü Hogarth'ın lüzumlu hallerde İstihbarat Şefi ile arasındaki iletişimi sağlayacağını yazmaktaydı. Ancak bundan sonra büro için bir temel oluşturulabileceğini düşünmekteydi. Clayton'a göre büro, sembolik olarak Dışişleri Bakanlığı'na bağlı ama Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiserliğinin kontrolünde olmalıydı. Clayton büro açıldığında eğer dikkatli davranırlarsa çok ciddi bir zorluk yaşamayacaklarını düşünmekteydi. Fakat büro için gerekli paranın hazırlanmasını ve Kahire'deki Yüksek Komiserliğin tasarrufunda olmasını

---

⁵⁷ Aynı Belge.

istemekteydi⁵⁸. Diğer taraftan Hindistan Valisi'ne Hindistan Bakanlığı tarafından yazılan bir yazıda kurulacak bu “*istihbarat bürosu*” ile Hindistan arasında açık işbirliğini gerçekleştirmek için gerektiğinde kendisinin güvenini kazanmış bir kişiyi Mısır'a göndererek Hogarth ile müzakerelerde bulunmasının yerinde olacağı bildirilmekteydi⁵⁹.

Diğer taraftan İngiliz yönetim birimlerinde kurulması planlanan büro ile ilgili nüans farkları üzerinde uzun uzun durulmaktaydı. Mesela Dışişleri Bakanlığı, kurulması kararlaştırılan büronun bilgi akışını Dışişleri Bakanlığı vasıtası ile gerçekleştirmesini istemekteydi. Buna göre, “*Dışişleri Bakanlığı, İstihbarat Görevlisi, İstihbarat Departmanı Şefi vb. aynı anda bilgilendirilir*” cümlesinin “*Büro Dışişlerini ve bunun vasıtasıyla İstihbarat Görevlisi, İstihbarat Departmanı Şefi aynı anda bilgilendirilir*” şeklinde değiştirilmesi şartıyla kabul edileceğini belirtmekteydi. Edward Grey'in bu düzenlemenin yapılmasına büyük önem verdiği ekleniyor ve düzgün bir işbirliğinin ancak bu şekilde sağlanabileceğine inandıkları vurgulanmaktaydı⁶⁰.

Diğer yandan büronun işleyişi dışında büronun yönetimine önerilen isimlerde Mark Sykes'ın düşündüğü isimler üzerinde büyük değişiklikler olmuştu. Büronun kuruluşunu kabul eden, isimlerini yukarıda saydığımız üyelerden Deniz Kuvvetleri Komutanlığını temsilen katılan Reginald Hall dışındaki hepsi Sykes'ın ya okul yıllarından ya da okul sonrası dönemden arkadaşydı⁶¹. Büronun kuruluşunun kabulünde bu bağların etkisi olmuşsa da Sykes ve ona vekâlet edecek Yarbay Parker'a büronun yönetimi terk edilmemişti. Büro zaten başında Clayton'un bulunduğu Sudan İstihbarat Ofisi'nin altında bir birim olarak kurulmuştu. Diğer yandan Arap Büro'nun direktörlüğüne de benzerleri gibi Oxford mezunu bir arkeolog olan fa-

⁵⁸ TNA, FO, 371/2670, 12391-E.R.361, 14 Ocak 1916, s.548, Kahire Askeri İstihbarat Direktöründen [Dışişleri Bakanlığı'ndan] Arthur Nicolson'a.

⁵⁹ HARDINGE, 122, No: 6, s.13, 18 Ocak 1916, [Hindistan Bakanı] Austen Chamberlain'den Genel Vali'ye.

⁶⁰ TNA, FO, 371/2670, 12391, 4 Şubat 1916, s. 549, Dışişleri Bakanlığından İstihbarat Departmanı'na.

⁶¹ Shaw, a.g.e., s. 1136.

kat aynı zamanda Deniz İstihbarat biriminden olan David G. Hogarth getirilmişti. Onun vekilliğine ise Sudan Hükümeti nezdinde görevli olan ve savaş sonrasında Irak Kralı Faysal'ın danışmanlığını yapacak olan Kinahan Cornwallis getirilmişti⁶². Sykes'in yerine Hogart'ın başkanlığa getirilmesi her ne kadar talepten farklılık gösterse de, Sykes'in büronun kuruluşunda sıkı ilişki içerisinde olduğu Clayton ile samimi bağları olması nedeniyle Hogart'ın bu göreve getirilmesi çok önemli bir işlevsel farklılık taşıyordu. Diğer yandan Yarbay Parker'a da yine büronun çalışma alanına dahil olmak üzere başka bir görev verilecekti.

Kuruluşu gerçekleşen büroya kısa zamanda İngiliz istihbaratının Doğu uzmanlarından birçoğu katılmışlardı. Sykes'in Parlamento arkadaşlarından ve bölge hakkında tecrübeli siyasetçilerden George Lloyd, kariyerine arkeolog olarak başlayan Oxford'dan Leonard Wooley ve ona benzer şekilde Suriye'de daha evvel arkeolojik kazılarda yer alan ve ününü savaş yıllarında Arap isyanının hazırlayıcısı olanlar içerisinde Arabistanlı Lawrence olarak taçlandırılacak olan T.E Lawrence büroya katılanlardandı⁶³. Diğer yandan onların Kahire'de aralarına katılacakları dostları arasında sıkı bir oryantalist olan ve tıpkı Sykes gibi Ortadoğu hakkındaki bilgisi sadece kitaplardan değil yaptığı seyahatlerden gelen Aubrey Herbert, Cambridge mezunu İngiliz diplomatlarından olan ve daha evvel de Mısır'da görev yapmış olan Ronald Storss ve The Times muhabirlerinden olup savaşın çıkmasıyla Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde görev yapmaya başlayan Philip Graves vardı⁶⁴. Kısa zaman içerisinde bir Türkiye uzmanı olarak nitelendirilebilecek ve daha evvel de Türkiye'de Zaptiye'de görev yapmış olan Wyndham Deedes'da ekibe katılmıştı. Onun Türkler hakkındaki bilgileri kendisinin Clayton tarafından İstihbarat Müdür yardımcılığına getirilmesinde etkili olmuştu⁶⁵.

---

⁶² David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914- 1922**, (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yay, 5. Baskı, İstanbul, 2008, s. 141.

⁶³ Bruce Westrate, **The Arab Bureau, British Policy in the Middle East, 1916-1920**, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1992, s. 34.

⁶⁴ Westrate, **a.g.e.**, s. 34.

⁶⁵ Westrate, **a.g.e.**, s. 35, Fromkin, **a.g.e.**, s. 141.

Bunlara, daha sonra özellikle İran bölgesinde etkili olacak olan Oxford mezunu Gertrude Bell de katılacaktır. Bell'in pek çok meslektaşısı gibi casusluğunu örten seyyah kimliği göze çarpmaktaydı⁶⁶.

Bu parlak kadronun kısa zamanda taksim edilen görevleri ve başarıları bir yana bırakılacak olursa Hindistan Genel Valiliği ile Kahire'de kurulan Arap Bürosu'nun arasındaki uyuşmazlık ilerleyen dönemlerde de devam etmişti. Öyle ki, Hindistan Genel Valisi'nin Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir yazıda Arap Bürosu'nun, 1916 yılının Haziran'ına ait bir istihbarat rapor özetini kendilerine göndermesinden şikâyetçiydi. Genel Vali, ayrıca beş aydan beri tecrübe edilen Arap Bürosu'nun özellikle Arap sorunu ile ilgili izlediği yolu Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarına uygun bulmadıklarını da eklemekteydi⁶⁷. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri McMahan verdiği cevapta büronun kuruluşunda belirlenen fonksiyonların dışına çıkmadığını, bu yüzden Hindistan Hükümeti'nin şikâyetinin anlaşılmadığını yazmıştı⁶⁸. Londra'daki Hindistan Bakanlığı da yazışmalarda büronun herhangi bir üst makam zikretmeksizin yazışma yapmasının Hindistan Hükümeti'nde rahatsızlık yarattığını yineliyordu. Hindistan hükümetinin ricasının Kahire'deki İngiliz yetkililerin burası ile kuracakları iletişimlerde hangi otorite adına hareket ettiklerini belirtmeleri açıklanmıştı⁶⁹. 1916 yılının sonlarında McMahan'un yerine Wingate'in Yüksek Komiser olarak görevlendirilmesi ile Arap Bü-

---

⁶⁶ Onun buradaki seyahatleri gözlemleri hakkında bazıları kişisel evraklarından faydalanılarak yazılmış olmak üzere pek çok eser kaleme alındı. Araplar ve Doğu hakkında seyahatleri sayesinde hem tecrübeye hem de bilgiye sahipti. Bu yönüyle sonradan meslektaşısı Lawrence kadar ünlü olacak ve kendisine "çölün kraliçesi" sıfatı yakıştırılacak ve hayatını anlatan kitaplara isim olacaktır. Onun hayatı ve seyahatlerinden yola çıkarak kaleme alınmış pek çok çalışmaya bu konu olmuştur. Liora Lukitz, **A Quest in the Middle East, Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq**, I.B Tauris&Co Ltd., US, Canada, 2006, Lanet Wallach, **Desert Queen: Extraordinary Life of Gertrude Bell, Adventurer, Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia**, Phoenix Giant, London 1997.

⁶⁷ TNA, FO, 371/2771,119469, 20 Haziran 1916, s.415, Genel Vali'den Dışişleri Bakanlığı'na.

⁶⁸ TNA, FO, 371/2771,119323, 21 Haziran 1916, s.427, McMahan'dan Dışişleri Bakanlığı'na.

⁶⁹ TNA, FO, 371/2771,122578/P.2379, s.429, 26 Haziran 1916, Hirtzel'den Dışişleri Bakanlığı'na.

rosu'nun statüsü yeniden gündeme gelmişti. Savaş Bakanlığı'ndan Tuğgeneral Macdonogh büronun Mısır Yüksek Komiserliği'nin altında Siyasi İstihbarat Departmanı şekline dönüştürülmesinin arzu edilebilir bir değişim olabileceğini düşünmüştü. Ayrıca büronun başkanlığını yürüten Hogarth'ın yerine Tuğgeneral Clayton'un atanmasını önermişti. Bununla beraber büronun askeri istihbarat birimi ile sıkı bir işbirliği içerisinde olması gerektiğini, zira her bir ofisin birer aracı tayin ederek sıkı bir iletişim içerisinde olabileceğini savunmaktaydı. Bununla beraber her iki büronun Yüksek Komiser ve Genel Komutan için birer ortak rapor hazırlayabilecekleri üzerinde de durulmaktaydı⁷⁰.

Sonuç ve Değerlendirme

Kahire'de Savoy Hotel'in üç odasının tahsis edildiği⁷¹ bu büro Sykes'in hazırladığı fonksiyon ve işlevleri yürütmekle birlikte Hindistan hükümetinin istihbarat yetkilerini devralamamıştı. Hindistan yönetimi gerek bürokratik girişimlerle gerekse Hindistan'ın kendine has yapısını öne sürerek buna engel olmuştu. 1916 yılı başında kurulan büro, McMahan'un Kahire'deki Yüksek Komiserlik görevine atanmasıyla Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile başlatılan ve özellikle Ortadoğu'nun yakın tarihinin kaderini de belli ölçüde belirleyen McMahan-Hüseyin yazışmaları olarak bilinen sürecin yani Türk karşıtı propaganda ve politika üretilmesine dair ihtiyacı da karşılamıştı. Diğer taraftan İngiliz ve Türk hakimiyet çatışmasının merkezi olan bu bölgede Türk-Alman propaganda ve istihbarat çalışmalarını engellemek amacıyla ilk defa gündeme gelmiş olması tesadüf değildi. Zira Mark Sykes'in Ortadoğu'nun şekillenmesi ile ilgili Fransızlarla yürütülen ve Sykes-Picot ismiyle bilinen antlaşmanın mimarlarından birisi olması ve daha Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi evvelinde özellikle Panislamik hissiyatın Almanların da aşırı istekleri ile gerçekleşeceğini düşünmesi, onun böylesine bir büronun kurulu-

⁷⁰ TNA, FO, 371/2783, 248008/M.I.1./688/N.E. 0143/1076, 8 Aralık 1916, Savaş Bakanlığı'ndan İmparatorluk Savunma Komitesine, İstihbarat Şubesi Direktörüne, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na ve Hindistan Bakanlığı'na.

⁷¹ Westrate, a.g.e., s. 35.

şunda oynadığı etkinliği göstermesi açısından önemliydi. Zira propaganda ve istihbaratın daha programlı ve düzenli olarak yapılması hedefi ile başlayan bu büroya, ilerleyen günlerde Ortadoğu'nun ünlü İngiliz ajanları da katılacak ve büro Arap İsyanı'nın her türlü teknik alt yapısını hazırlayacaktı. Bununla ilgili olarak Lawrence şöyle demektedir;

“Hükümet, Arapları, bizim için savaşmaları için daha sonra kesin özyönetim (self-government) vaatleriyle ayağa kaldırdı. Araplar kurumlara değil kişilere inanırlar. Beni İngiliz yönetiminin serbest ajanı olarak gördüler... Savaşı biz kazanırsak bu vaatlerin ölü bir belge olacağı başından belliydi ve ben, Arapların dürüst bir danışmanı olsaydım evlerine gitmelerini ve böyle şeyler için savaşıp canlarını tehlikeye atmamalarını öğütledim... Sahtekârlığı göze aldım, benim kanıma göre Doğu'da bizim ucuz ve hızlı zaferimiz için Arap yardımı gerekiyordu ve kazanıp sözümüzü tutmamamız kaybetmekten daha iyiydi”⁷².

Gerçekten de, bu büro kısa zamanda geniş bir coğrafyadaki İngiliz politikasının uygulama merkezi haline gelmiştir. Türk propaganda ve istihbarat faaliyetlerinin engellenmesinde kendi hesaplarına başarı sağlamışlardır. Bölgedeki Alman ve Türk ajanlarının faaliyetleri hakkındaki bölük pörçük bilgileri haftalık raporlar halinde sunulacak bir şekilde sokmuştur. 1916 yılının Haziran'ında ilk sayısını hazırladıkları *“The Arab Bulletin”* bölgedeki her türlü istihbarat ajanından alınan haberlerden oluşuyordu. İlk sayısı müdür yerine Lawrence'ın direktörlüğünde çıkarılan bültenin ikinci ile on altıncı sayıları arasındaki sayılar Hogarth'ın yönetiminde, on yedi ile yüz on birinci sayılar arasındaki tüm sayılar ise Kinahan Cornwallis yönetiminde çıkarılmıştır. Yüz on ikinci sayı C.A.G Mackintosh yönetiminde, yüz on üçüncü sayı ise H. Garland yönetiminde çıkarılmıştır. 7 Aralık 1919 tarihli sayı yine Garland'ın direktörlüğünde çıkarılmasına rağmen *“The Arab Bulletin”* yerine *“Notes on the Middle East”* ismiyle ve birinci sayı olarak basılmış ve bu isimle toplam

⁷² Lawrence, a.g.e., s. 41.

dört sayı yayımlanmıştır. Bu isimle yayınlanan ikinci sayısından itibaren yani 30 Ocak 1920 tarihli sayıdan itibaren takip eden üç sayının direktörlüğünü yeniden Arap Bürosu şefi olan Kinahan Cornwallis üstlenmiştir⁷³.

Arap Bürosu ajanları faaliyet alanı içerisindeki Arap aşiretlerinin künyelerini, zafiyetlerini listelemiş, askeri ve siyasi istihbarat ajanları yanında yerel ajanlar vasıtasıyla geniş ölçekli verileri derleyerek siyasi ve askeri hareketlerin alt yapısını oluşturmuşlardır. Buna karşılık Arapları kendi yanlarına çekmek için Türk propaganda faaliyetlerinde de bir takım işlevsel değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır. Yıldırım Ordusu'nun kurulmasının ardından komutanlığına atanan General Falkenheim'in Yedinci Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği bir yazıdan öğrendiğimize göre Enver Paşa'nın da kabul ettiği bir projeyle Arap Bürosu'na benzer bir yapılanmanın hayata geçirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre tayin edilen Binbaşı Aziz Bey'in emri altında Yıldırım Grup mıntikasında tüm Arapların bir elden idaresi için bir şube teşkil edileceği bildiriliyordu⁷⁴. Ancak savaşın bu safhasından sonra, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gidişatı geri döndürecek bir teşkilatlanmayı hayata geçiremedikleri ve geri çekilişin kademeli olarak devam ettiği görülmektedir.

Diğer yandan Arapça konuşan Osmanlı coğrafyasının yeni sınırlarını belirlemek için kuruluşundan itibaren yaklaşık dört yıl faaliyet gösteren Arap Bürosu 1920'de lağvedilmiştir. Ancak bölgedeki batılı güçlerin yönlendirmeleri ve istihbarat çalışmaları bu büronun çalışma süresiyle kısıtlı kalmamıştır. Arapça konuşan eski Osmanlı coğrafyasında ise çözüme kavuşturulmayı bekleyen pek çok sorun çözümsüz hatta eskisinden daha karmaşık bir vaziyete dönüşmüştür.

---

⁷³ **The Arab Bulletin, Bulletin of Arab Bureau in Cairo, 1916- 1920**, C. I-II-III-IV, Archive Editions, Redwood Burn Ltd, UK, 1986.

⁷⁴ **ATA, ZB**, K: 35, G: 68, B: 68-5, 30/8/33 (30 Ekim 1917), Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 53, S: 118, Temmuz 2004, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yay., Ankara 2004, belge fotokopisi, s. 246 ve transkripsiyon s. 247.

KAYNAKÇA

A. Arşivler

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi, (ATASE)

K: 245, D: 1016, F:4, B:1.

K: 245, D: 1016, F:4.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA)

DH. MTV, 24/97, 26 Zilkade 1331 (27 Ekim 1913).

DH. ŞFR., 47/14, 26 Zilhicce 1332 (15 Kasım 1914).

DH.ŞFR., 47/455, 24 Muharrem 1333 (12 Aralık 1914).

Cambridge University, Churchill College, Churchill Archives, CHAR, 13/45/127.

CHAR, 2/74/130.

Cambridge University Library Archives,

Hardinge Papers, No: 100, 122.

The National Archives, Kew-Londra/İngiltere, (TNA-FO)

FO, 371/1970.

FO, 371/2139.

FO, 371/2140.

FO, 371/2357.

FO, 371/2670.

FO, 371/2771.

FO, 371/2783.

Oxford University, St. Antony's College, Middle East Centre Archive,

Mark Sykes Dosyası, GB165-0275, File: 1.

B. Kitaplar:

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C: III, Kısım I, TTK Yay, Ankara 1991.

Berridge, G.R., **Gerald Fitzmaurice (1865-1939), Chief Dragoon of the British Embassy in Turkey**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2007.

Frazer, R.W, **British India**, Third Edition, T. Fisher Unwin, London 1896.

- Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914- 1922**, (Çev. Mehmet Harmancı), 5. Baskı, Epsilon Yay, İstanbul 2008.
- Hülagü, Metin, **Pan-İslâmist Faaliyetler**, Boğaziçi Yay, İstanbul 1994.
- Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908- 1918)**, (Çev: Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.
- Kedourie, Elie, **England and the Middle East The Destruction of Ottoman Empire; 1914-1921**, London 1956.
- Keleşyılmaz, Vahdet, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 1999.
- Lawrence, T.E, **Bilgeliğin Yedi Sütunu**, (Çev. Bilal Çölgeçen), Çi-viyazları Yay, İstanbul 2001.
- Leslie, Shane, **Mark Sykes, His Life and Letters**, Cassell and Company Ltd, London, New York, Toronto and Melbourne 1923.
- Lukitz, Liora, **A Quest in the Middle East, Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq**, I.B Tauris&Co Ltd, US, Canada 2006.
- Özcan, Azmi, **Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay, İstanbul 1992.
- Shaw, Stanford J, **The Ottoman Empire in World War I**, Vol. 2, TTK Yay, Ankara 2008.
- Sykes, Mark, **Dar-ul-Islam**, Bickers and Son., London 1904.
- Sykes, Mark, **Through Five Turkish Provinces**, Bickers and Son, London 1900.
- The Arab Bulletin, Bulletin of Arab Bureau in Cairo, 1916- 1920**, C. I-II-III-IV, Archive Editions, Redwood Burn Ltd, UK, 1986.
- Tilkidom and The Ottoman Empire, The Letters of Gerald Fitzmaurice to George Lloyd, 1906-1915**, (Edited by G.R. Berridge), The Isis Press, İstanbul 2007.
- Wallach, Lanet, **Desert Queen: Extraordinary Life of Gertrude Bell, Adventurer, Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia**, Phoenix Giant, London 1997.

Westrate, Bruce **The Arab Bureau, British Policy in the Middle East, 1916-1920**, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1992.

C. Süreli Yayınlar

“*As The Germans See It, The Turks Summons to A ‘Holy War’, Great Hopes in Germany*”, **The Manchester Guardian**, 24 Kasım 1914.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 53, S: 118, Temmuz 2004, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yay, Ankara, 2004.

“*Cihad-ı Ekber ve Tesirâtı*”, **Tanin**, 20 Teşrin-i sani 1914 (3 Aralık 1914).

“*Cihad-ı Ekber Yolunda*”, **İkdam**, 7 Teşrin-i sani 1330 (20 Kasım 1914).

“*Emin Muhammed Said ve Dürzî Kahramanlar*”, **İkdam**, 22 Kanun-ı evvel 1330 (4 Ocak 1915).

“*Fas İhtilali; Gittikçe Tevsi Ediyor*”, **İkdam**, 17 Teşrin-i sani 1330 (30 Kasım 1914).

“*Fas’da Asar-ı Cihad, Afganistan ve Hindistan*”, **İkdam**, 20 Teşrin-i sani 1330 (3 Aralık 1914).

“*Fas’da Cihad*”, **Tanin**, 26 Teşrin-i sani 1330 (9 Aralık 1914).

“*German Plot Against India*”, **The New York Times**, 25 Kasım 1915.

“*How Turkey Proclaimed A Holy War*”, **The Manchester Guardian**, 12 Aralık 1914.

“*Indian Moslem Loyalty, The Action of Turkey Denounced, Not A Religious War*”, **The Times**, 4 Kasım 1914.

“*Mekke-i Mükerrerme’de*”, **İkdam**, 27 Kanun-ı evvel 1330 (9 Ocak 1915).

“*Tunus’ta Cihad Beyannamesi*”, **İkdam**, 18 Teşrin-i sani 1330 (1 Aralık 1914).

Kurtcephe, İsrail, “*Trablusgarp’ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları*”, **AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 6, Yıl: 1990.

- Kurtcephe, İsrail - BALCIOĞLU, Mustafa, “*Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi; -Rauf Bey Müfrezesi*”, **OTAM**, Sayı: 3, Yıl: 1992.
- Sarısaman, Sadık, “*Birinci Dünya Savaşında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Belgeleri*”, **OTAM**, Sayı: 7, Yıl: 1996
- Sarısaman, Sadık, “*Ömer Naci Bey Müfrezesi*”, **AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 16, Yıl: 1995.

